

Platform Duurzame en Solidaire Economie

Expert meeting Een Nieuwe New Deal - 16 oktober 2008

Voorwaarde voor een transitie van de economie: een omslag in denkwijze, leefstijl en mentaliteit

Koo van der Wal en Bob Goudzwaard.

Uitgangspunt van deze Expert Meeting is blijkens de startnotitie de noodzaak van de overgang van de huidige onduurzame en weinig solidaire economie naar een duurzame en solidaire economie (de redenen daarvoor worden in de Verklaring van Tilburg genoemd). Als kernvraag voor de gedachtewisseling van deze bijeenkomst wordt dan de vraag gesteld: “Welke voorstellen van economisch beleid in Nederland, België en Europa kunnen worden gedaan om de [in de startnotitie] geschetste transitie tot stand te brengen?” Eerder in het document werden meer in concreto al ingrepen en koerswijzigingen genoemd die zouden kunnen plaatsvinden op “economische beleidsterreinen als het structuurbeleid, het inkomensbeleid, het conjunctuurbeleid, het monetair beleid, het belastingbeleid, het stelsel van vergunningen, het prijsbeleid en andere onderdelen van het handelsbeleid”.

Zo gesteld lijkt het bij de gewenste omslag althans op het eerste gezicht om een (uitsluitend of althans hoofdzakelijk) economische aangelegenheid te gaan. En uiteraard is het dat ook, in die zin dat de bedoelde transitie haar neerslag moet vinden in andere patronen van produceren en consumeren met bijbehorende andere economische structuren en in een ander economisch beleid. Maar wanneer de aandacht alleen op de economie en economische beleidsinstrumenten gericht zou worden, wordt aan de aard en breedte van de problematiek toch onvoldoende recht gedaan. Het perspectief zouden wij daarom in deze bijdrage welbewust willen verbreden, en wel door te stellen dat de nagestreefde omslag ook, en misschien zelfs primair, een sociale en culturele kwestie is, die dan in een andere inrichting van de economie doorwerkt. Met andere woorden: zonder een omslag in leefwijze, mentaliteit en denken meer in het algemeen zal een poging tot een min of meer drastische verandering op economisch gebied (die inderdaad nodig zal zijn om bijvoorbeeld een afname van de ecologische voetafdruk met 2/3 te realiseren, zoals de startnotitie aangeeft) niet of slechts in geringe mate lukken.

De reden hiervoor is dat de economie deel uitmaakt van het maatschappelijk systeem in het algemeen. Zij is geen van de andere maatschappelijke sectoren afgeschotte, autonome en alleen volgens eigen economische wetmatigheden functionerende sector – een opvatting die door vele economen op zijn minst impliciet nog steeds gehuldigd wordt. De economie functioneert daarentegen steeds binnen bredere politieke, sociale en culturele kaders. Anders gezegd, zij functioneert bij de gratie van het gegeven zijn van een veelheid van voorwaarden van niet-economische aard, zoals politieke stabiliteit (tegenover politieke onrust en gewelddadigheid als afbreuk doende factoren), een klimaat van onkreukbaarheid (in plaats van corruptie en vriendjespolitiek), een actieve (of juist passief-indolente) houding van de bevolking, een mentaliteit van degelijkheid (of juist van slordigheid en ongeïnteresseerdheid: de dingen doen ‘met de Franse slag’), vertrouwen van de bevolking in het maatschappelijk proces, een goed functionerend rechtstelsel, een goed onderwijssysteem, enz. Kortom,

economie en maatschappelijk systeem meer in het algemeen corresponderen met elkaar. Of anders gezegd: ieder samenleving krijgt de economie (en het recht, de literatuur, de architectuur, de moraal, de techniek enz.) die bij haar past (die zij “verdient”). Dit feit wordt gehonoreerd door de zogeheten institutionele economie, die juist de manier onderzoekt waarop het economisch proces door sociale en (sociaal)psychologische factoren (mee)bepaald wordt (te denken valt bijv. aan vertrouwen).

Het bovenstaande betekent dat als economische maatregelen en beleidsinstrumenten succes willen hebben, zij (in ieder geval in voldoende mate) moeten aansluiten bij het maatschappelijk gebeuren meer in den brede, bij de in bredere kring gedeelde opvattingen, gewoonten en normen. Zonder dat zullen politieke maatregelen op onbegrip, wrevel en onwil en op passief of actief verzet stuiten. Dat geldt dan zeker voor de poging om het economisch proces om te buigen in een richting die tegen krachtige ingesleten denkwijzen, mentaliteiten en gewoonten ingaat. Want laten we daar niet geheimzinnig over doen, de seinen staan voor de beoogde transitie niet op veilig. Er werken, anders gezegd, in de huidige moderne samenleving een aantal meer algemene sociale en culturele trends die met de nagestreefde ombuiging van het economisch proces op voet van gespannenheid staan. Zonder een aanzienlijke kentering op dat vlak zal een koerswijziging van de economie in de richting van meer duurzaamheid en internationale gerechtigheid niet van de grond komen. Binnen een maatschappelijk bestel dat naar de logica ervan inherent onduurzaam is en ongelijkheid genereert, is een duurzame en solidaire economie niet goed denkbaar. Anders gezegd: een economisch beleid dat via tal van fiscale ingrepen, beperkingen, prijsdoorberekeningen enz er stilzwijgend van uit gaat dat de samenleving ‘ex post’ zich dit allemaal laat aanleunen is in feite een vorm van illusie-politiek. “Ex ante”, daaraan voorafgaand, zal een aanvaarding van de duurzaamheidsdoelstelling in brede geledingen moeten plaats vinden en in principe moeten zijn aanvaard dat het maatschappelijk bestel een overeenkomstige her-inrichting moet doormaken.

De volgende vraag is dan ook vanzelfsprekend welke die logica is, die het reëel bestaande maatschappelijke systeem inherent onduurzaam en onsolidair maakt (met daaraan aansluitend de vraag of en hoe die logica te beïnvloeden is). Zij is naar onze mening afleesbaar uit de ‘ideologie’ die voor onze samenleving kenmerkend is. Want in strijd met de opvatting dat de ‘grote verhalen’ dood zijn of met de these van het ‘einde van de ideologie’ is die samenleving geïmpregneerd door een ‘groot verhaal’, vaak aangeduid als het neo-liberalisme, dat het collectieve handelen aanstuurt en in collectieve handelingspatronen en instituties is neergeslagen. [Uiteraard is dit een vereenvoudigde voorstelling en zijn leefwijzen en instituties niet alleen maar gematerialiseerde denkwijzen en ideeën, maar werken zij daar van hun kant ook op terug. En kennen zij ook allerlei andere determinanten. Maar het punt is dat collectieve handelingspatronen en instituties in belangrijke mate mede bepaald worden door een bepaalde kijk op de dingen en dan via die band ook voor bijsturing vatbaar zijn.]

Om kort enkele componenten van dat verhaal te noemen:

- Instrumentalisme of maakbaarheidsdenken: de opvatting dat alle problemen als puzzels beschouwd kunnen worden waarvoor oplossingen bestaan als maar de juiste middelen worden ingezet. Onder dit hoofd valt vanzelfsprekend ook het moderne geloof in de techniek, die immers de herinrichting van de werkelijkheid is overeenkomstig onze wensen en doelstellingen en die ons, zo nog steeds dit geloof, een steeds grotere controle over ons leven verschaft. Niet voor niets wordt de techniek (samen met de economie en de organisatiekunde, die alle in de sfeer van de middelen liggen) door velen als de motor

van de moderne samenleving en als voorwaarde voor de menselijke zelfontplooiing gezien. Kortom, de sleutel tot het menselijk geluk ligt in dit perspectief in de sfeer van de middelen en procedures. Daarbij aansluitend:

- Een uiterlijk welzijnsconcept: welzijn rust op het gegeven zijn van uiterlijke voorwaarden, met name materiële welvaart. Dit 'materialisme' van de moderne cultuur vertaalt zich in het veel besproken consumentisme: het feit dat de moderne manier van leven gekenmerkt wordt door een hoog niveau van gebruik van de meest uiteenlopende goederen (dus van grondstoffen en energie) en door een steeds uitdijend park van apparaten waarmee iedereen zich omgeeft. Dit in het geloof dat daarmee min of meer automatisch het welzijn gediend is.
- Een activistisch zelfbeeld: de moderne mens verstaat zichzelf als een wezen dat naar zijn aard veranderend, ontdekkend, grensverleggend en innoverend in de wereld staat. Vandaar dat alles in dit perspectief aangelegd is op groei, schaalvergroting, verhoging van de arbeidsproductiviteit, versnelling van het tempo, kortom op voldoen aan steeds hogere aspiraties. Het optimum is in deze optiek gelijk aan het maximum: groter, sneller enz. is beter. Tijd is geld, alles had gisteren gedaan moeten zijn. Dit wordt nog eens versterkt door het zeer competitieve klimaat van de moderne samenleving, de permanente strijd in de jacht op succes. Gevolg: haast, hectiek, prestatiedwang, elkaar opjagen, chronisch tijdgebrek, stress, burn-out, enz.

Als dit een enigermate getrouwe weergave is van het verhaal waaraan de moderne samenleving zich oriënteert, zo is dus de stelling, dan is het onduurzame en onsolidaire karakter van de huidige economie in die systeemlogica van het bestel als geheel voorgeprogrammeerd. Consequentie: de voorwaarde voor een overgang van de economie op een duurzamer en meer solidair spoor is ervan afhankelijk of we er in slagen aanhang te vinden voor een ander oriëntatieschema of verhaal en de daarbij behorende leefwijze.

Trefwoorden zijn daarbij:

- Verschuiving van de aandacht van de middelen naar de doelen, van de kwantitatieve naar de kwalitatieve aspecten van het bestaan; kweken van besef dat het huidige efficiency- en output-denken haaks staat op de aard van belangrijke sectoren van het bestaan zoals zorg, onderwijs, rechtspraak e.a.
- Aanbieden van attractieve en inspirerende beelden van het 'goede leven', waarbij de nadruk ligt op de immateriële en sociaal-culturele dimensies van welzijn, op onthaasting en de inrichting van de dingen op menselijke maat.
- Bijstelling van het zelfbeeld door accentuering van de receptieve kant van leven en ervaring; oefening in ontvankelijkheid, openheid in het waarnemen van het schone en positieve in natuur en samenleven, oefening in terughoudendheid (niet alles wat kan moet ook, want is niet dienstig aan de kwaliteit van leven en samenleven), oefening ook in een zeker aanvaarden van de schaduwzijden van het bestaan.

Wegen tot zo'n andere kijk op en houding tegenover de dingen zijn (onder meer):

- ideeënvorming (met inbegrip van discussie en verspreiding) op verschillende niveaus van algemeenheid en abstractie, lopend van concrete ideeën over milieuvriendelijker vormen van consumeren en produceren, van energie- en waterverbruik, van wonen, bouwen en stadsontwikkeling, over alternatieve vormen van onderwijs, scholing, inrichting van de arbeid, via maatschappij-, wetenschaps- en techniekkritiek en daarbij aansluitende ontwerpen van een mens- en milieuvriendelijker techniek, ideeën ook over een rechtvaardiger en vreedzamer internationale orde, tot het ontwikkelen van meer algemeen levensbeschouwelijke verhalen in filosofie, religie, kunst e.d. ('zingevingskaders').

- praktische initiatieven, experimenten en actievormen van allerlei aard als proefvelden en bruggenhoofden voor een andere inrichting van de economie en van de maatschappij meer in het algemeen. Te denken valt aan alternatieve vormen van betaling en ruil, onder meer door gebruik van regiogeld (de zogeheten LETS-systemen die op verscheidene plaatsen in Europa al in gebruik zijn); aan coöperatieve wijzen van bedrijfsvoering; aan projecten op het gebied van energiezuiniger en meer communautaire woningbouw (zie bijv. het artikel 'Huizen van de toekomst' in het tijdschrift VROM.NL 2008/1); aan nieuwe vormen van stadsontwikkeling; aan het duurzaam en solidair beleggen van spaar- en pensioengeld, onder meer in projecten ter bevordering van alternatieve energievormen, van duurzame landbouw of van ontwikkelingssamenwerking; aan voedselproductie voor lokaal en regionaal gebruik, waardoor productie en consumptie weer dichterbij elkaar gebracht worden; überhaupt aan regionalisering en 'lokalisering' ('Going Local') van de economie met bijbehorende decentralisatie, kleinschaligheid en democratisering van de economie, enz.

Ervaringen met zulke experimenten en actievormen, waarin al veel denkwerk verdisconteerd is, kunnen van hun kant materiaal leveren voor het tegenverhaal van een duurzamer en milieuvriendelijker samenleving waar we met zijn allen om zitten te springen.

Zo'n ideeënvorming en actie over een breder front zou dan in de hier gevolgde gedachtegang het kader vormen voor het ontwikkelen van theoretische concepten en het voorstellen van praktische maatregelen (zoals bijv. in de startnotitie genoemd) op economisch terrein. Zelfs zouden bepaalde economische maatregelen een voorschot kunnen vormen op de noodzakelijke wijziging van koers en inrichting van het maatschappelijk bestel meer in het algemeen. Maar zij moeten 'niet te ver voor de troep uit willen marcheren'; anders zullen ze gewoon niet werken. Slechts wanneer in meer algemene sociale en culturele zin de voorwaarden daartoe gegeven zijn, zo is onze gemeenschappelijke invalshoek, zal een andere manier van functioneren van de economie een kans maken (waarbij, nogmaals, vanuit die economie ook stimulansen tot veranderingen van het systeem als geheel kunnen uitgaan).

Zie voor een nadere uitwerking van deze duurzaamheidsbenadering:

Wal, Koo van der, *Duurzaamheid, globalisering en ethiek*; en

Goudzwaard, Bob, *Ethical dimensions of a globalizing Economy*.

Beide te downloaden via de ondersteunende teksten van deze website.